

השימוש בפועלי הבעה בסיכום לסוגיו

רחל רוזנר

האגף לתכניות לימודים

איגרת מידע מ"ז, חורף תש"ס, עמ' 42-58

פועלי הבעה מהם?

פועלי הבעה הם פעלים (או שמות פועל, או שמות פעולה) שמשמשים בהם במסירה של דברים, כשישנם למעשה שני דוברים (מוענים), ושני טקסטים: ב"חזית" נמצא כותב הטקסט שאנו קוראים, המדווח או מסכם או סוקר מקור כלשהו, היינו את דבריו של מוען אחר (שקדם לו) והנמצא ב"רקע". כלומר הדברים מגיעים אלינו מכלי שני, בתיווך.

המאפיין פעלים כאלה, כגון 'מסר', 'דיווח', 'ציין', 'טען', שניתן להמירם בפועל הניטרלי 'אמר'.¹ ואמנם יש המכנים "פועלי הבעה" במונח **פועלי אמירה**. כל הפותח מילון בערך 'אמר' נוכח שפועל זה, נוסף על המשמעות הרווחת 'דיבר', 'הגיד', נושא גם משמעות של 'חשבי' ('לאמר בלבו'), 'התכוון', 'פירש', 'הסביר' ('רוצה לומר', 'זאת אומרת', 'כלומר', 'לאמור'), 'סיפר' ('אמר על'), 'הסיק' ('אמור מעתה', 'הווה אומר'), 'הניח' ('נאמר'), 'התפאר' ('התאמר'), 'החליט' ('אמר אומר') ועוד.²

פועלי ההבעה עשויים לשמש בזמן עבר או בהווה. השימוש בזמן הווה הוא הטבעי ביותר בסיכום טקסט. פועל הבעה יכול להופיע גם בסביל ובסתמי: 'נאמר', 'נמסר', 'דווח'.

---

* המאמר מבוסס על סדנה שניתנה בהשתלמויות למורים וגובשה להרצאה שנישאה בכינוס איל"ש ביום כ"ג בתשרי תש"ס, 3 באוקטובר 1999, במכללת דוד ילין בירושלים.

1. הפועל 'אמר' בתוספת תיאורי אופן מאבד מן הניטרליות שלו, כגון 'אמר באירוניה', 'אמר בטרזניה'. שימוש בתיאורי אופן מסוג זה נפוץ גם במסירת דברים בספרות, כולל במחזה או בתסכית שבהם הכותב (המחזאי) מציין לעתים בסוגריים הוראות בימוי האמורות לבטא את נימת הדובר. מה שבא בסוגריים מבטא, בעצם, את השימוש בפועל 'אמר' בתוספת האופן, הנימה; הנה כמה דוגמאות מן המחזה **הדוד ואניה** מאת צ'כוב: ויניצקי (באירוניה); טרייפלייב (בעצבות); מִשָּׁה (במרירות ובשפל רוח).

2. הרמב"ם עומד על רב-המשמעות של שם הפעולה 'אמירה' ושל הפועל 'אמר' **במורה נבוכים** חלק א', פרקים סה-סז. ל"אמירה" שלוש משמעויות שאת כולן ניתן לגזור מפשט הפסוקים במקרא: "הדיבור בלשון", "קיומו של מושכל בשכל" ו"הרצון" (על פי קליין-ברסלבי, תשל"ח). אמנם הרמב"ם דן ב'אמרי לגבי האל, אך ניתן לקשר זאת לפועלי "תפיסה" ו"רצון" שיוזכרו להלן בדרכי המיון של פועלי ההבעה.

בספרים העוסקים בתחביר נקודת המוצא להגדרת פועלי ההבעה היא הצרכה של פסוקית תוכן (רובינשטיין, תשל"א; צדקה, 1978?; 1981; שביט, 1987).³ פסוקית תוכן מוסרת את "תוכנו" של גרעין שמני מופשט, הבא במשפט בפועל או בכוח (לפי קוגוט, תשל"ו, עמ' 125). פסוקיות התוכן המוצרכות של פועלי ההבעה הן פסוקיות מושא (כשפועל ההבעה פעיל) ופסוקיות נושא (כשפועל ההבעה סביל). הפסוקית יכולה להיות מקושרת במילת שעבוד ("המשטרה דיווחה כי החשוד נעצר"), או ללא מילת שעבוד ("המשטרה דיווחה: החשוד נעצר"; "החשוד, דיווחה המשטרה, נעצר").

קיימות דרכי מיון שונות לחלוקת פעלים מסוג זה. פעלים שרובינשטיין (תשל"א) ובעקבותיו צדקה מגדירים כפועלי "תפיסה" ("הכרה") - כמו 'מכיר ש', 'מניח ש', 'חושב ש' - יכולים לשמש גם במסירת תוכן של טקסט. כך גם פועלי רצון, כגון 'מקווה ש' (רובינשטיין, שם, סעיף 3.1; צדקה, 1981, עמ' 162; שביט, 1987, עמ' 119). על פי סטוצ'קוב (תשכ"ח) פועלי הבעה כלולים במושגי השכל, במושגי הרצון ובמושגי הרגש. בורוכבסקי (תשנ"ו) דנה בדמיון ובשוני בין פועלי הבעה-הכרזה ובין פועלי הודעה. נראה שהגבולות בין הקבוצות כלל אינם ברורים. משום כך כללנו בפעלים אלה גם מקצת הפעלים המכונים פועלי חשיבה-הכרה ורצון. הפעלים 'מקווה' ("רצון"), על פי רובינשטיין ו'מאחלי משמשים לעתים בנוסחאות סיום של טקסט (כגון בטקסט עמדה או במכתב אישי). הפועל 'משדלי' ('גרימה', על פי צדקה) מתאים למסירת תוכן של טקסט שיש בו תעמולה או המרצה לפעולה כלשהי או פיתוי (כלכלי, למשל).

ניר ורועה (1987) מבחינים בין פועלי הבעה "מסומנים" לפועלי הבעה "לא מסומנים", והקריטריון הוא כוונת הדובר. ה"מסומנים" הם פעלים טעונים, מודליים, ריגושיים, והדובר מעורב; ה"לא מסומנים" הם פעלים ניטרליים, והדובר אינו מעורב. ההבחנה אינה דיכוטומית, אלא מדובר בקו רצף: מן ה"מסומן" אל ה"לא מסומן". 'מסר', 'דיווח', 'ציין' הם אמנם פעלים ניטרליים, שיש בהם מידה מעטה של מודליות, אך הם ניטרליים פחות מן הפועל 'אמר'.⁴ 'קבע' ו'גרס' הם פעלים טעונים, אולם 'התפאר', 'שיבח', 'הילל', 'איים' ו'האשים' טעונים הרבה יותר. פעלים טעונים יכולים להיות בעלי קונוטציה חיובית (יותר או פחות), כמו 'סגד ל', 'שיבח', או בעלי קונוטציה שלילית (יותר או פחות), כמו 'האשים', 'חלק על', 'קָעַס' (= אמר בכַעַס)⁵, 'מצא פגם ב'.⁶ ניר

---

3. יש פועלי הבעה, כגון 'מסר', 'התנגד' שיש להם משמעות נוספת (בסיסית). כשהם משמשים כפועלי הבעה הם מצריכים פסוקית, כגון "העיתונאי מסר כי הצדדים הגיעו לשביתת נשק"; ואילו במשמעות האחרת הם מצריכים מילת יחס + שם, כגון "העיתונאי מסר את הכתבה בזמן".

4. הצעה לתרגיל בעניין זה ראו בנספח.

5. ויצמן (תשנ"ח) - בדיונה בתפקידיו של הדיבור הישיר בעיתונות מזכירה את הפועל 'קָעַס' בהקשר של

ורועה מציעים עוד קבוצה של פועלי הבעה שמקורם במעמד של סמכות, כגון 'קרא לפעולה, לשינוי ו'דרש'⁷ (פניות קונטיוויות); 'הודיע', 'הכריז', 'קבע', 'אישר'. אפשר גם לבדוק אם מתוך הפועל עולה שעל מקבל האמירה לבצע פעולה; כן הם מציעים קבוצה של פעלים שמשמשים בהם להבעת הסתייגות מן המקור, או להטלת ספק (במידה זו או אחרת) במהימנותו של המקור.⁸ גם את הפעלים האלה יש לראות על קו רצף מן ההסתייגות הקלה אל ההסתייגות החמורה: 'סיפר',⁹ 'גרס', 'טען', 'הכחיש', 'לדבריו', 'לדעתו', 'על פי גרסתו' (אפשר לראות בשלושת האחרונים תחליפים לפועלי הבעה).

פועלי ארגון הכתיבה: פועלי ההבעה המקובלים הם "פועלי העברת מסר לזולת" הקשורים בשלושה גורמים: מעביר המסר, מקבל המסר והמסר עצמו (על פי בורוכובסקי תשנ"ו). אך נראה שיש מקום לכלול כאן קטגוריה אחרת של פועלי הבעה: פעלים הקשורים להיבט המבני-ארגוני. אלו הם פעלים המדווחים על דרך הכתיבה, על ארגונה, כגון 'הגדיר', 'מייך', 'סיווג', 'השווה'¹⁰. קבוצה זו של פעלים משמשת בסיכום כשמבקשים להצביע על דרך הכתיבה או על ארגונה או על הסוגה שהכתיבה שייכת אליה. לדוגמה: "הכותב **מונה** שלושה סוגים של פעילות גופנית ומדגים אותם"; "הכותב **מתאר** את דמותו של...".

"ציטוטי המחשה", הממלאים פונקצייה פואטית. ציטוט מסוג זה מתמקד, בין היתר, בטון הדיבור של המצטט ואינו רלוונטי ישירות לפונקצייה האינפורמטיווית.

6. לא רק פועל בן מילה אחת, אלא גם צירופים כבולים ואף ניבים, כגון "נתלה באילן גדול", יכולים להיחשב פועלי הבעה.

7. 'קרא לי ו'דרש' יכולים להיות לא רק מטעם בעלי הסמכות אלא גם ביטוי של קבוצה חלשה התובעת את זכויותיה, למשל פועלים או תלמידים. לפיכך עדיף לראות בהם פעלים המשמשים במעמד לא שוויוני.

8. גם רחמים (1999, עמ' 185) מציינת את מהימנות המקור כאחד מרכיבי המשמעות המבחינים בין פועלי הבעה. אפשר לעסוק ברכיבי המשמעות המבחינים בין פועלי הבעה דומים לצורך העשרת אוצר המילים, וראו על כך בהמשך.

9. על פי ניר ורועה (1987), 'סיפר' כפועל הבעה במסירת דיבור ברדיו מעיד על הסתייגות קלה של המוסר. שימוש אחר ב'סיפר' קשור בסוגה.

10. מעניין לציין שפעלים אלו לרוב אינם מצריכים השלמה של פסוקית תוכן מושאית. אין 'מגדירים' (פסוקית תוכן) אלא 'מגדירים את'; אין 'ממיינים ומסווגים' אלא 'את'. לעומת זאת, כאמור, נקודת המוצא להגדרתם של פועלי הבעה מהסוג המקובל היא הצרכה של פסוקית תוכן (רובינשטיין, תשל"א).

פועלי ההבעה בסיכום מסוגים שונים

שימוש בפועלי ההבעה רווח בראש ובראשונה במסירת דברים בשם אומרם (ואז ההתערבות של המדווח היא מינימלית), למשל במסירת דיבור בשידור, היינו לפני מובאות: הדובר אמר: "...", השר טען: "...", העיתונאי שאל: "...";¹¹ או בדיבור עקיף: 'הנשיא הודיע ש...'. עם זאת ייתכן גם שימוש בהם לפני מסירת **תוכן** של מובאות. גם בעיתונות הכתובה רווחות מאוד ידיעות המבוססות על מידע שנמסר מפי דוברים, ולכן גם בסוג זה של ידיעות יש שימוש רב בפועלי הבעה ('לדברי השר, ...'; 'עוד נמסר כי...'). כאשר הופכים ריאיון לידיעה עיתונאית חייבים להשתמש בפועלי הבעה (למשל, בריאיון עם פקידת סעד המראיין כותב: "פקידת הסעד **הציעה** ש...", זהו סיכום של תוכן פעולת הדיבור). בעיתונות אין מהססים להשתמש בפועלי הבעה מודליים-טעונים המביעים את מעורבותו, את התייחסותו או את הרגשתו של הכותב - בעיקר בכתבות.

נתמקד להלן בשימוש בפועלי ההבעה **לצרכים לימודיים**. פועלי ההבעה יכולים לשרת את המורה להבעה ואת תלמידיו הן בכתובה, הן בניתוח של טקסטים, הן בהרחבת אוצר המילים והן בתחביר ובשחבור.

השימוש בפועלי הבעה בסיכום של מאמר טיעון

נסיבות אותנטיות שנדרשים למסור בהן בקצרה דברים שנאמרו במאמר טיעון יכולות להיות כתיבת **מאמר תגובה** או **מכתב תגובה** למערכת עיתון. אז על המגיב לסכם מן המאמר את הדברים הרלוונטיים. כותב התגובה ישתמש במשפט כמו "במאמרו טוען א' ש..." ובכך בעצם יסכם את טענת הנגד.¹²

דוגמה (פועלי ההבעה סומנו בקו):

שורשי הפשיעה

בתגובה על "5 הערות על המצב" מאת יואל מרקוס ("הארץ", 15.6) בהערה על אלימות בני הנוער לועג יואל מרקוס לאחדות מן התגובות שנשמעו בציבור ("דברי הבל ופסיכולוגיה בגרוש") ומציע סיסמה משלו ("איכות חיים מתחילה ונגמרת באכיפת חוק"). הוא אומר, ש"אלימות מילולית היא עדיין דיבורים, ודיבורים לא הורגים". אלא שדיבורים יוצרים אווירה, נורמות ומחשבות, וכל אלה יוצרים מעשים. הדרך מן המילים אל המעשים הרבה יותר קצרה ממה שנדמה במבט ראשון, שטחי וזחוח.

11. פעלים כמו 'אימת', 'בדה' או 'הבליט', שהם על פי רובינשטיין (תשל"א) פועלי הבעה, אינם באים לפני דיבור ישיר. כך גם פעלים כמו 'שכנע' או 'הוכיח', שהם על פי שביט (1987) פועלי הבעה.

12. על מאמר טיעון ראו רפאלי וגדיש, **דברים ככתבם**, עמ' 163-189.

בניגוד למה שמרקוס מייחס לי, אינני "מאשים את הוויכוח הציבורי האלים". אני לא בעסקי האשמות, אני בעסקי תיקון המידות. בריאיון ב"מעריב" (13.6) אמרתי, שהילדים רוצחים על יסוד הנורמות של סביבתם. לפיכך כל אחד חייב לבדוק את הנורמות שהוא משרה, שמא הן פותחות פתח לפריצת גדרות, לזלזול בחוק, לאלימות, ובקצה גם לרצח. בתכנית הרדיו "דוקומדיה", שכל עיסוקה בתקשורת, השתמשתי בכלל הזה ביחס לעולם התקשורת כדי לאתר בתוכו מוקדים של השפעה פסולה. תכנית טלוויזיה ההופכת את האלימות המילולית לסוג של בידור היא בדיוק מוקד כזה של מילים, המתגלגלות למעשים. גם כל גילוי עיתונאי של חוסר כבוד לעמדת הזולת הוא מוקד הראוי לביעור. במקום לזרוק את הכדור, בחבטה חובבנית ומגושמת, אל מגרש המשטרה, המטפלת בפרות הנפשעים, מוטב למרקוס לרסן את לשונו כדי לעזור כמיטב יכולתו בטיפול בשורשי הפשיעה.

פרופ' אסא כשר, תל אביב
הארץ, יוני 1999

כן נדרש מבקר ספרות, למשל, למסור בקצרה תוכנו של ספר שיש בו אמירה. להלן דוגמה הלכותה ממדור ביקורת ספרים בעיתון; בסוג זה של כתיבה נמסרים תכנים של ספרים אגב פרשנות וביקורת, ולכן הוא עשוי להדגים את האמור לעיל (פועלי ההבעה סומנו בקו).

תנועת החסידות בראשיתה

עמנואל אטקס, האוניברסיטה המשודרת,
משרד הביטחון, ההוצאה לאור, 142 עמ'

עודד שכטר

מי שיבקר היום בבית התפוצות יוכל לראות מימרה של ר' נחמן מברסלב: "לכל מקום שאני הולך, אני הולך לארץ ישראל". ואולם פרופ' אטקס מטיב לשלול פירושים מעין אלו: "בניגוד לרושם שמבקשים ליצור מחברים המתארים את עליית החסידים כמעין עלייה ציונית, מנהיגי החסידים העולים (כמה ממנהיגי החסידות המוקדמת עלו לארץ ישראל) הגיבו בהסתייגות ובחשש על כוונתם של חסידים נוספים לעלות..." - - -
אטקס אינו מקבל את הטענות מבית מדרשו של דובנוב, שהחסידות הייתה תנועה עממית מתחילתה. לדעתו ההפך הוא הנכון: - - -

כשהמחבר מבקש להסביר כיצד הצליחה החסידות למשוך אליה את הלמדנים הצעירים שהשתייכו דווקא לשיטה שכלתנית כל כך כמו שיטת הפלפול, הוא מציע את ההסבר הבא: "מן המפורסמות הוא שבתולדות הרוח והתרבות אנו עדים לתמורות שלעתיים

בדרך כלל נוהגים לסכם במסגרת בית הספר טקסטים המספקים **מידע** (אדם לעצמו, לצורך הכנה למבחן, או למורה מעריך העבודה); פחות נזקקים לסכם טקסטים הנוקטים עמדות. בכל זאת במסגרת לימודי ההבנה וההבעה נוהגים לעסוק גם **במשימות סיכום** של טקסטים בדגם טיעון, בעיקר כדי לנסח את טענת-העל. בסיכום מעין זה מתאים להשתמש בפועל ההבעה 'טען', וכן בפעלים 'נימק', 'הוכיח', או 'ביסס את דבריו'.

בעיית מסירת התוכן בסיכום: כאמור, כל סיכום הוא טקסט משני מהיותו עיבוד¹³ של טקסט אחר (המקור). עם זאת הסיכום הוא טקסט עצמאי. המוען של הטקסט המקורי כותב לנמענים מסוימים; המסכם הוא אחד הנמענים והוא נעשה למוען חדש הפונה לנמענים חדשים, ועליו לנסח בדרך עצמאית את הרעיונות שבטקסט המקור. בידי המסכם נתונה "השליטה הרטורית" במקור באופן שבו הוא בוחר לארגן ולנסח את דבריו (ניר ורועה, 1987).

יש אפשרות שהמסכם טקסט ימסור רק את תוכן האמירה, ובשם "הרטוריקה של האובייקטיביות" ישתמש בפעלים ניטרליים ככל האפשר, למשל: 'אמר', 'כתב', 'ציין', 'הוסיף', 'שאל', 'מסר', 'דיווח'; אפשרות אחרת - עדיפה - היא שהמסכם טקסט מדגם טיעון ימסור לא רק את תוכנה של האמירה אלא גם את תוכנה של פעולת הדיבור, את כוונת הדובר, המודוס, ועל ידי כך "יקצר את הדרך". למשל, אם כוונת המוען בטקסט המקורי קשורה בהפעלה כלשהי של הנמען, כגון תביעה, דרישה, הוראה, הדרכה, המלצה, בקשה, ראוי שהמסכם ימסור על כוונה זו בסיכומו. כן רצוי למסור על נימות כמו תמיהה, הסתייגות או ספק, התפעלות; או על כוונות כמו ביקורת, שבח, תלונה, הצדקה, הזהרה, איום, עידוד, תקווה ועוד (אם המסכם-הקורא אכן עמד על הנימה או על הכוונה). לשם כך יש (כמעט תמיד) להשתמש בפועלי הבעה מודליים-טעוניים, כגון 'הודה', 'הכחיש', 'האשים', 'תקף', 'איים', 'התפאר', 'התפעם'. אם עולה מן הטקסט נימה אירונית חשוב למסור זאת, למשל על ידי הפועל 'מלגלג'. על ידי כך המסכם מוסר את התחושה - שמעוררת הרטוריקה - העולה מקריאת טקסט המקור, שהיא לעתים לא פחות חשובה מהתוכן.¹⁴

13. ניר (1984) מציע מודל לעיבוד טקסטים בסיכום, ובו ארבע רמות: רמת ההיצג, רמת הלשון, רמת הטקסט ורמת המידע (עמ' 45-54).

14. דוגמה לטקסט כזה הוא "איזה פלא", בבחינת הבגרות "ידיעת הלשון והבעה", קיץ תשנ"ה. במטלת

אך אליה וקוץ בה: פעלים כאלה מבטאים את התייחסותו הסובייקטיבית או את פרשנותו של המסכם לאמירה המובעת בטקסט המקור. ואולי אין הן עולות בקנה אחד עם עמדתו של כותב טקסט המקור.¹⁵

במסירת תוכן בסיכום נוצרת אפוא בעיה: למעשה, הדברים כפי שנוסחו על ידי המוען של טקסט המקור הם המדויקים ביותר וההולמים ביותר את כוונתו.¹⁶ אולם כל בר-דעת יודע שבסיכום הנמען-שנעשה-למוען שואף לכתוב את עיקרי הדברים. ככל שהמסכם "נאמן" יותר למקור, מעתיק יותר משפטים מן הטקסט, וכמעט שאינו מתערב, סביר שהוא מבין פחות; ככל שהוא "מתרחק" מטקסט המקור, כלומר אינו דבק בלשונו של טקסט המקור ומסוגל להמיר פעולות דיבור ופעולות חשיבה בניסוחים חלופיים ותמציתיים, סביר שהוא מבין יותר.¹⁷

השימוש בפועלי הבעה בסיכום של טקסט מידע

בטקסט מידע קולו האישי של הכותב המקורי מוצנע, וכמעט שאין הוא רלוונטי; אולם משום כך אין זה מקובל, ואולי גם לא דרוש, להשתמש בפועלי הבעה (אלא אם מדובר במסירת דיבור ישיר או דיבור עקיף, כגון פלוני אמר ש... או פלוני הודיע: "...").

כאשר הלומד מתבקש לסכם פרק מספר לימוד, יהיה זה אפוא מלאכותי להשתמש בפועלי הבעה. אולם אפשר להשתמש בפעלים המדווחים על דרך הכתיבה וארגונה. לפיכך הצענו לכלול את הקטגוריה של פועלי **ארגון הכתיבה** בפועלי הבעה (לעיל). למשל, בטקסט שמבנהו השוואה פעלים כמו 'השווה' או 'עימת'¹⁸, 'הבדיל בין... לבין'

הסיכום, בהצגת עמדת הכותב, היה ראוי לבטא בפועלי הבעה את הנימה ואת הסגנון הבוטה שלו, כגון: 'הכותב מבקר בחריפות את התופעה'; 'הכותב תוקף...'; 'הכותב מלגלג על הישראלי...'. (ראו **איגרת מידע מ"ב**, עמ' 77-89).

15. כך גם המסכם יכול להגביר את תוקפם של דברים על ידי שימוש בפועלי הבעה בהווה דווקא, כמו 'טוען', 'מזהיר', כאילו הדברים קורים בזה הרגע.

16. בספרות משמשים המונחים "מימזיס", אשליה של **חיקוי** ההתרחשות, לעומת "דיאגזיס", **תיווך** של המספר בין ההתרחשות לבין הצגתה. במקביל לכך אפשר לדבר על עיתונאי המדווח בחדשות דברים מפי אומרים, בדיבור ישיר, או כותב המביא מובאה, לעומת כותב פרוטוקול של ישיבה המתמצת את הדברים ומארגן אותם מחדש ובתוך כך מתערב בהם ומפרשם.

17. דרכי סיכום באמצעות ארגון בטבלה, בסכמה, במפת מושגים, בראשי פרקים וכד', יכולות להעיד על הבנה מעמיקה של הקורא דווקא משום שהן ממירות מבנה אחד במבנה אחר (ניר, 1984; רגב ואוסטרובסקי, תשנ"ב).

18. 'מעמת' הוא פועל המורה על הארגון, ואילו 'מתנגד' מעיד על עמדה (מובן שהוא יכול לציין גם עובדה

מבליטים וחושפים את מבנה הטקסט, מבנה הקשור ללא ספק לתוכנו, וכן את הקשרים הלוגיים בין הרעיונות ובין הפסקות. בטקסט שמובאים בו הסברים לתופעה מסוימת מתאים להשתמש בפעלים כמו 'הסביר' או 'ניתח'; בטקסט עיוני שיש בו תיאורים או סיפורים ישמשו פעלים כמו 'תיאר', 'סיפר'; בטקסט שמופיעה בו השתלשלות היסטורית אפשר להשתמש בפועל 'סקר'.

אם כן, לטקסטים מסוגים שונים, לכוונות שונות של כותב ולטקסטים המאורגנים באופנים שונים - מתאימים פועלי הבעה שונים. הפעלים ה"מארגנים" יכולים לעזור גם בסיכום של מאמרי טיעון. נשתמש בהם פחות במאמרי תגובה או במכתבי תגובה (שאין תכליתם למסור את מכלול טקסט המקור ואת מבנהו).

ניתוח נכון של טקסט מבחין גם בתמטיקה וגם במבנה, ופירושו עמידה על ה"ארגון". פועלי ה"ארגון" משמשים אותנו אפוא במסגרת הלימודים **בניתוח הטקסט**; פעולה זו קודמת לסיכום ומסייעת לסיכום. השימוש בפועלי הארגון בתיאור נועד לחשוף את האסטרטגיות שהכותב מפעיל, ומטבעו הוא שייך לפעילות המטא-קוגניטיבית.

אחד מסוגי הסיכום שמשמשים בו בפועלי הבעה המארגנים, הוא **התקציר**, סוגה מקובלת בכתיבה אקדמית. התקציר הוא סיכום של טקסט **מדעי**,¹⁹ ולרוב כותב הטקסט עצמו הוא גם המסכם. לפי ניר (תשנ"ו) ניתן לאפיין את סגנונו של התקציר כענייני וכ"בלתי מסומן", אובייקטיבי, מדויק, מרוחק, ללא מאייכים וללא משפטי הערכה ומצניע את ה"קול האישי" של המתקצר. לפיכך סביר שאם ישתמש המתקצר בפועלי הבעה, לא יהיו אלה פעלים ריגושיים-מודאליים, אלא פועלי הבעה מארגנים. שימוש נוסף בפועלי ארגון נמצא במבואות של ספרים ובהקדמות לכתבי עת, לאסופות וכיו"ב. למשל ב"דבר העורך" שבכתב העת "חלקת לשון" העורכת, מירי הורביץ, סוקרת בתמציתיות את המאמרים הנכללים בחוברת, ומשתמשת בפעלים רבים המתארים את פעולת הכותבים (פועלי הבעה סומנו בקו):

ד' גולדברג במאמרה "מודל להוראת כתיבה אקדמית" פורסת מסכת אישית ופדגוגית של המורה להבעה ומביאה [=מספרת על] מניסיונה וממאמצי התמודדותה עם הקשיים בהוראת ההבעה לסטודנטים ישראלים. בתארה את "מודל העבודה המתפתחת" הציגה הכותבת לא רק את שלבי התפתחותה של עבודת התלמידים - - - ר' הרץ-לזרוביץ, מ' לרנר וב' שדל במאמרו "הערכת הכתיבה המרחיבה בפרויקט אמנויות הלשון בלמידה שיתופית (אל"ש)" הציגו בין

בטקסט, כגון: "הנשיא מתנגד להעניק חנינה ל...".
19. כולל תקצירים של הרצאות הנוקטות עמדה בכנס מדעי, או תקצירים של מאמרים מכתבי-עת המצויים בספרייה.

השאר את המושגים "כתיבה מרחיבה" ו"למידה שיתופית" ודוגמות לכתיבה מעין זו - - -
הכותבות תיארו מחקר שערכו בקרב תלמידי בית הספר היסודי וקבעו כי - - -
חלקת לשון 23, תשנ"ז, עמ' 11

דוגמה נוספת לקוחה מהקדמה לספר, המציגה בקצרה את הכלול בו, לפרקיו (פועלי ההבעה סומנו בקו):

הקדמה

מטרת חוברת זו היא להדריך את כותבי עבודות הגמר לארגן נתונים, להציגם בלוחות, להפוך נתונים גולמיים למדדים, ולהסיק מהם מסקנות. - - -
המבוא מסביר²⁰ את התחום של **הסטטיסטיקה התיאורית**, - - -
פרק א' מסווג את המושג "משתנים" לפי טווח הערכים שהם יכולים לקבל ומבחין בין **משתנים בדידים** ובין **משתנים רציפים**. המושגים מלווים בדוגמאות. בהמשך מוצעות שיטות לריכוז הנתונים בלוחות התפלגות לפי הערכים של המשתנים הנחקרים. - - -
פרק ב' עוסק בנתונים מיוחדים ובבעיות העולות אגב מיון ועיבוד נתוני המחקר. הפרק מציג בין השאר דרכי טיפול במקרים "לא ידועים" ובוחר כיצד לשלבם במקרים "הידועים".
פרק ג' עוסק בהצגה גרפית של נתונים. ההצגה הגרפית מאפשרת להתרשם ביתר קלות ובהירות ממהלך התופעה הנחקרת. בפרק מוצגים שלושה סוגים של גרפים: - - - הפרק מציג שיקולי דעת לשימוש גרפי לעומת שימוש בטבלה, ובודק מהו סוג המשתנים המתאים לשימוש כל אחת מההצגות הגרפיות שהוזכרו.

פרק ד' עוסק בתיאור ובתמצות הנתונים שנאספו בעזרת מדדים. - - -
לבסוף מופיעים, לפי הסדר הבא, סיכום, תשובות למשימות המופיעות בגוף החוברת ורשימת מקורות ופרסומים סטטיסטיים רשמיים. החוברת נחתמת בנספח הכולל מונחי יסוד בדמוגרפיה.
ר' רבהון (תשנ"ו), סטטיסטיקה תיאורית,
בתוך הסדרה: ת' לב ציון (עורכת), הסדנה לכתיבה עיונית ולעבודות גמר,
משרד החינוך והתרבות, האגף לתכניות לימודים והאוניברסיטה העברית, ירושלים

גם מבוא, שהוא בעצם תוכן עניינים ניתן לראות בו סוג של סיכום, ואכן משמשים בו פועלי הבעה. הנה קטע מתוך תוכן העניינים של כתב העת עת-מול, עיתון לתולדות ארץ-ישראל ועם ישראל (פועלי ההבעה סומנו בקו):

---

20. כדאי לשים לב שמדובר בפועלי הבעה שנושאים הוא "מבוא" ו"פרק" ("הפרק מסווג", "עוסק"),
דהיינו מין האנשה השכיחה בכתיבה סוקרת זו.

בגיליון זה

חוברת זו מוקדשת ל-50 שנות מדינת ישראל. בשער: ישראל ליק של דוש, מגיש למדינה החוגגת פרח 21; בעמוד זה: דיוקנאות של חללי תש"ח • בעמוד 3, ד"ר מרדכי בר-און, לוחם מלחמת השחרור, קצין חינוך של צה"ל וכיום היסטוריון, מעריך את מלחמת תש"ח מנקודת מבט של לוחם • פרופ' יוסף גורני בודק כיצד השפיעו העקרונות שליוו את "היישוב בדרך למדינה" על דמותה של המדינה, בעמוד 5. הצילומים - בוריס כרמי. • - - - • את ההיסטוריה היהודית ליוו כל הזמן תנועות גאולה, פרופ' דוד תמר מספר על אחת מהן ועל האיש שהובילה, האר"י • מי אנו? מה אנו? - שואלת פרופ' אניטה שפירא, מה היתה דמותנו ומה דמותנו כיום, בעמוד 12 • מעתלית ועד אנטבה - ד"ר מאיר פעיל סוקר את דרכו של יצחק רבין כאיש צבא, בעמוד 16 • הנסיך אקסל מונטה וספרו "מגילת סן מיקלה" היו להם השפעה גדולה על בני הנוער בארץ. ברוך תירוש, שליווה אניות נשק, מספר על פגישה אתו ועל גילוי מרגש, בעמוד 17 • האיש שחתם על שטרות הכסף של המדינה, אהרון ברט, היה גם חוקר אמונה, מספר בעמוד 19 איתמר לוי • - - -

עת-מול כ"ג, 4 במאי 1998

פועלי הבעה בתחביר ובשחבור

פועלי הבעה, מעצם הגדרתם, מתקשרים לנושאים מסוימים בתחביר ובשחבור: בדיבור ישיר ובדיבור עקיף, פסוקית מושא, פסוקית נושא (נושא סתמי, פועל סביל), הסגר (המרת פועל בשם פעולה בתוספת מילת יחס, כגון 'טוען' < 'לטענת', 'מסביר' < 'על פי הסבר'; וכן מילים כמו 'לדברי א', 'לדעת א'). כדי להפוך את לימוד הנושאים הללו למכניים פחות ולמשמעותיים יותר כדאי לעמוד על מהותם של פועלי הבעה ובעיקר על הפונקציות שהם ממלאים. זאת ניתן לעשות על ידי טקסטים מעיתונים, שיש בהם שפע של דוגמאות לכל סוגי המשפטים שזכרו.²²

פיתוח אוצר מילים על ידי ניתוח לתכונות סמנטיות

ניתוח של פועלי הבעה הקרובים במשמעותם זה לזה יכול להאיר את הפעלים מזוויות שונות, ולמקד את תשומת הלב בבידול הסמנטי, בהבדלי המשמעות הדקים שבין הפעלים. ניתוח כזה מתבסס על התכונות המייחדות את המילה מיתר המילים

21. כדאי לשים לב לפועל הבעה המטפורי "מגיש פרח" במובן 'מברך'.

22. על "מסירת דברים בשם אומרם" בתחביר ושחבור ראו עוד באיגרת מידע ל"ט, עמ' 9-11.

ה"שכנות" שבשדה הסמנטי; בניתוח צריך לכלול את הקונוטציה (העומס הריגושי), את המשלב ואת הקולוקציה, היינו דרך ההצטרפות של המילה למילים אחרות. בניתוח לתכונות סמנטיות, בעיקר כשמשווים תכונות סמנטיות של צמד מילים,²³ יש תועלת בהוראה; הוא מעשיר את אוצר המילים ומכוון לחשיבה בהירה ולשימוש מדויק במילים, ולכן הוא משמעותי במיוחד לתלמידים מתקשים (ניר וניר, 1979). אפשר להשתמש בשיטת הניתוח הסמנטי ולערוך דיון בכיתה על ההבדלים בין הפעלים. למשל קבוצת פועלי הבעה שיש בהם יסוד של עידוד: 'מבטיח', 'מעודד', 'מנחם', 'מרגיע', 'מתייצב לימין', 'תומך', 'מחזק', 'מברך על', 'מגלה אהדה ל', או קבוצת פועלי הבעה שיש בהם ביקורת: 'מבקר', 'מותח ביקורת', 'שולל', 'מוקיע', 'דוחה את עמדת', 'יוצא כנגד', 'לועג ל', 'בו ל'.²⁴

סיכום

במאמר זה עמדנו על²⁵ מהותם של פועלי הבעה ועל האפשרויות השונות למיונם. נוכחנו לדעת שהקטגוריות למיון אינן על פי שיטה אחת: פועלי תפיסה (הכרה), פועלי רצון, פעלים "מסומנים" (ריגושיים), פעלים הקשורים בסמכות, פועלי הסתייגות וספק, פעלים המתארים את מבנה הכתוב ואת דרכי ארגונו. התמקדנו בשימוש בפועלי הבעה לצרכים לימודיים, בעיקר לצורך סיכום של מאמר טיעון ובכתיבה של מאמר תגובה. הצבענו על כך שהשימוש בפועלי הבעה המקובלים אינו חיוני לסיכום מאמרי מידע, והראינו שבסיכום טקסטים מסוג זה (כולל "תקציר", "דבר העורך" ו"תוכן עניינים") משמשים בעיקר פועלי הארגון. במסגרת שילוב לימודי לשון והבעה הצענו לעמוד על משמעותם ועל שימושיהם הרווחים של פועלי הבעה בעת הוראת פסוקיות מושא ונושא בתחביר ובעיקר בשחבור, וכן לנצלם לפיתוח אוצר מילים על ידי ניתוח לתכונות סמנטיות. מסירה של מבע באמצעות פועלי הבעה מושתתת לרוב על הבנה מעמיקה ושלמה של הטקסט, כולל כוונות רמוזות ונימות דקות, ומצריכה ערנות למבנה הכתוב, לקשרים לוגיים שבין רעיונות ולעתים אף להבחנה במבנה העומק של הטקסט. נראה אפוא שהשילוב של נושא פועלי הבעה בהוראה - הן בהבנה והבעה, הן בתחביר ושחבור, הן בסמנטיקה - יכול לתרום תרומה של ממש ללומדים.

23. ראו למשל לשון הבעה הבנה, עמ' 245-247; שעת לשון, עמ' 123 תרגיל 7; עמ' 125 תרגיל 12; עמ' 126 תרגיל 14.

24. ראו בנספח "אוצר ביטויים שימושיים בכתיבת סיכום לטקסט", עמ' 57-58.

25. לצורך ההדגמה הודגשו בקו בסיכום זה פועלי הבעה.

ביבליוגרפיה

- א' בורוכובסקי (תשנ"ו), "מה בין פועלי הבעה ובין פועלי הודעה", **לשונו נט**, חוברת 3, עמ' 252-243
- א' ויצמן (תשנ"ח), "אמת או בדיה? דיבור ישיר בעיתונות היומית הכתובה", **בלשנות עברית** 43, עמ' 42-29
- איגרת מידע ל"ט**, ת"ל תשנ"ד, עמ' 6-11
- איגרת מידע מ"ב**, ת"ל תשנ"ו, עמ' 77-89
- ר' ניר ומ' ניר (1979), "הניתוח לתכונות סמנטיות ומשמעותו בהוראה המשקמת", **עיונים בחינוך** 23, עמ' 89-104
- ר' ניר (1984), **לשון, מדיום, מסר**, פוזנר ובניו, ירושלים
- ר' ניר (תשנ"ו), "התקציר המדעי ומקומו בחינוך", **חלקת לשון** 21, מכללת לוינסקי לחינוך, עמ' 37-29
- ר' ניר וי' רועה (1987), "פועלי הבעה בחדשות הרדיו", **בלשנות עברית** 25, עמ' 19-29
- ר' ניר (1990), "מסירת דיבור בחדשות הרדיו בישראל", **בלשנות עברית** 31-32, עמ' 79-93
- ר' ניר (1992), "דרכי הציטוט בעיתונות הישראלית", בתוך: ע' אורנן, ר' בן-שחר וג' טורי (עורכים), **העברית שפה חיה**, חיפה, אוניברסיטת חיפה, עמ' 189-210
- סטוצ'קוב (תשכ"ח), **אוצר הלשון העברית**, ניו יורק, האחים שולזינגר
- נ' פרילוק וש' וגה (תשמ"ט), **לשון, הבעה, הבנה**, למורה, האגף לתכניות לימודים, מעלות **שעת לשון**, ת"ל, מעלות תש"ן
- י' צדקה (1978), **תחביר המשפט לאור תיאוריות חדשות**, ירושלים, אקדמון
- י' צדקה (1981), **תחביר העברית בימינו**, ירושלים, קרית ספר
- קוגוט ש' (תשל"ו), **המשפט המורכב ב"ספר חסידים"**, חיבור דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים
- קליין-ברסלבי ש' (תשל"ח), **פירוש הרמב"ם לסיפור בריאת העולם**, ירושלים, החברה לחקר המקרא בישראל
- רגב ז' ואוסטרובסקי ר' (תשנ"ב), **יסודות ההבנה וההבעה**, מדרך למורה, האגף לתכניות לימודים, מעלות
- רובינשטיין א' (תשל"א), **הצירוף הפועלי**, הקיבוץ המאוחד
- רחמים ד' (1999), **לשון אחרת**, אבן-יהודה, רכס

רפאלי ר' וגדיש ר' (1996), **דברים ככתבם**, האגף לתכניות לימודים, מעלות
שביט י' (1987), **תחביר וסגנון**, ספריית פועלים

נספח

א. תרגיל: המרות הפועל 'אמר' בפועלי הבעה מתאימים

1. הכותב **אומר** כי לדעתו אין לגזור עונש מוות על הנאשם. (טוען, לדעת...)
2. החזאית **אומרת** כי פעילות בשעות החמות מסוכנת. (מזהירה מפני...)
3. העיתונאי **אומר** שהסרט גרוע. (מבקר)
4. השר **אמר** שאין סיבה לחשש. (הרגיע)
5. המבקר **אמר** שכדאי ללכת לצפות בסרט. (המליץ)
6. השרה **אומרת** שהיא לא תרשה לקצץ מתקציב משרדה. (מודיעה, מזהירה)
7. נוסעי הטיסה **אמרו** שהאוכל היה גרוע. (התלוננו על)
8. הלקוחה **אמרה** שהתנהגות נותן השירות ראויה לציון. (היללה את, שיבחה את)
9. המדריכה **אמרה** שההתנהגות של החניך הייתה מחפירה. (הוקיעה את)
10. הדיירים **אומרים** שאם לא יתקנו את הכביש, הם ישרפו צמיגים. (מאיימים)

ב. טקסטים לדוגמה

להלן שני טקסטים משופעים בפועלי הבעה. הכותבים השתמשו בהם כאמצעי מבני-סגנוני.

1. הטקסט "האשם האמיתי", מאת מאיר שלו (בטורו השבועי ב"ידיעות אחרונות" מיום 18.7.1997), עוסק באסון המכבייה. הטקסט בנוי כמעין רשומון. להלן מובאות רק כותרות הפסקות:
הסביר מייסד אגודת מכבי: ...
נזכר מארגן המכבייה הראשונה: ...
מלמלה העירייה: ...
הבהיר המהנדס: ...
הצהיר במאי הטקס: ...
אמרה רשות נהר הירקון: ...

2. דידי מנוסי בשירו השבועי ב"ידיעות אחרונות" מיום 18.9.1998, "תשנ"ט בפתח", משתמש בפועלי הבעה רבים כדי להעצים את המסר. הנה שלושת הבתים

הראשונים:

"ראש השנה"	"כל עונה וסודה"	"סתונו נאה לי"
המתה היונה,	התעמקה קרפדה,	צייץ נחליאלי,
"היא עונה יפה"	"יום-של-חום יום-של-קור"	"עוד חמסין, אדוני!"
אמרה אנפה,	התפלסף האנקור,	התפרץ עפרוני,
"כי הסתיו מתקרב"	"לא יודעים מה ללבוש"	"לא לאורך-זמן-רב"
התערב העורב,	התמרמר הפשוש,	התנחם החגב,
"ואני כבר ניצב"	"יש חושבים על לברוח"	"כי היום כבר קצר"
אישר החצב.	השמיע האוח.	הצטרצר הצרצר.

ג. אוצר ביטויים שימושיים בכתיבת סיכום לטקסט²⁶

• אובייקטיבי / ניטרלי:

- דיון - עוסק, דן, מנתח.
- תיאור - מתאר, סוקר.
- סיפור - מספר.
- דיווח - מדווח, מוסר, מציין.
- פירוט - מפרט, מונה, ממייך.
- הדגמה - מדגים, ממחיש.
- פירוש - מבאר, מפרש, מסביר, מבהיר, מגדיר, מאיר את, עומד על משמעות.
- בירור ובדיקה - שואל, מברר, בודק, חוקר, חושף.
- סיבות ותוצאות - מסביר, מנמק, מנתח, עומד על המניעים ל, מוכיח, מסיק.
- השוואה - משווה, מעמיד זה מול זה...
- דמיון - מדמה את- ל- / מקביל את- ל- / מעמת בין- ובין-
- שוני - מבדיל בין- לבין- / מבחין בין- ל- / מנגד בין- ובין-
- הדגשה - מתמקד ב, מצביע על, מבליט את, מדגיש, עומד על, מטעים ש
- אומדן - מעריך, משער, אומד, סבור (מנבא), צופה, חוזה

26. על פי רשימה שהכינה שרה שגיא, מורה במכללת עמק יזרעאל.

תהליך - עוקב, מתחקה אחר
קישור - מקשר, משייך, יוצר זיקה בין-לבין-, קושר בין-ל-, רומז ל
התייחסות למקורות - מתבסס על, שואב מן, מצטט את, מסתמך על, מתייחס לדברי,
מגיב על דברי, "נתלה באילן גדול": ...
סיכום - מסכם ב, חותם ב

● **סובייקטיבי / נוקט עמדה**

טענה - טוען, גורס, קובע, סבור
עימות - מתעמת עם, מתווכח עם, מתפלמס עם, יוצא נגד, מוכיח את-על- (מלשון תוכחה), תוקף את, מבטל את דברי, דוחה את עמדת-, חולק על, מתנגד ל
הסתייגות/ספק - תמה, מביע תמיהה על, מתפלא, מטיל ספק ב, מסתייג מן,
ביקורת - מבקר את, מותח ביקורת על
שלילית - מוקיע את, לועג ל, בז ל, מגנה את
חיובית - מביע הערכה ל, משבח, מהלל, מברך על, מתפעל מן, מתפעם
תלונה - מתלונן על, מתאונן, מוחה על, קובל
הצדקה ותמיכה - תומך ב, מתייצב לימין, מצדד, מגלה אהדה ל, מצדיק, מביע שביעות רצון מן, מחזק
הזהרה/איום - מזהיר, מתריע, מאיים, מביע חשש מן
תנאי - מתנה, מסייג
הצהרה - מצהיר, מכריז
תקווה - מקווה, שואף, מצפה ל, מייחל ל
בקשה/פנייה - מבקש, פונה, קורא ל, מפציר ב, דורש, תובע
הדרכה/המלצה - מדריך, מייעץ, ממליץ, מנחה, מורה, מציע
עידוד - מבטיח, מעודד, מנחם, מרגיע